

Pratarmė

Knyga buvo pradėta rašyti, kai civilizacijų sandaužos įžiebtai geopolitiniai konfliktai liepsnojo tolokai nuo Lietuvos, tačiau Rusijos grėsmė visą laiką buvo jaučiama, o šios šalies karinis agresyvumas nepaliaujamai didėjo. Dabar gyvename metą, kai Rusija 2022 m. vasario 24 d. be jokio pagrindo užpuolė Ukrainą, žiauriausiu būdu žudo civilius gyventojus, naikina ukrainiečių miestus ir kaimus, sąmoningai veja žmones iš gimtųjų vietų, nes milijoninius priverstinių emigrantų srautus naudoja kaip „geopolitinį ginklą“ prieš Vakarų valstybes. Visiems žinoma, kokie svarbūs daugeliui pasaulio regionų ukrainiečių grūdai, tad okupantai neleidžia jų išvežti iš Ukrainos uostų, o užimtose teritorijose – vagia. Dar vienas „geopolitinis ginklas“ – grasinimas pasauliui maisto trūkumu, o kai kurioms šalims – badu ir naujais ekonominių migrantų srautais iš Afrikos į Europos Sąjungą. Rusija atvirai rodo pasauliui neįsivaizduojamą valstybinį karinį žiaurumą ir smurtą, kurio šaknys – istoriniame kultūriniame politiniame Rusijos raidos suformuotame mentalitete ir imperijos kūrimo praktikoje, siekiančioje Ordos laikus, sugėrusioje Ivano Rūsčiojo patirtį, o vėliau tobulintą bolševikų ir vainikuotą stalininės lagerinės sistemos. Pastarosios politiniai „įrankiai“ vis labiau pasitelkiami dabartinio Kremliaus valdovo, kaimyninės valstybės krauju norinčio susikurti ar susigrąžinti sau pasaulinės galios įvaizdį. Tad baigiant Lotynų Amerikos civilizaciniams bruožams skirtą knygą, tikrovė kelia naujų klausimų, kurių, deja, neturime galimybių gvildinti.

Monografija klostėsi iš daugelio tyrinėjimų bei svarstymų plotmių, kurios apima daugiau nei poros dešimtmečių laiką.

Svarbios joje ir paauglystės metais skaitytų „konkistadorinių“ bei Meksikos civilizacijoms skirtų knygų, vėliau išgyvento šio žemyno šalių literatūros ir muzikos poveikio „gijos“, kurios vienaip ar kitaip iškyla tam tikrais vaizdiniais, aiškinantis įvairius šiuolaikinius Lotynų Amerikos dalykams skirtus teorinius darbus. Vadinamoji „magiškojo realizmo“, o tikrovė tik su magiškoju užtaisu ir įgauna tikrumo, literatūra atvėrė nepaprastai spalvingą kitoniškos tikrovės pasaulį, kuris kontrastavo su išgyvenamu tarybiniu, o ir vėliau patiriamu kapitalistiniu europietišku. Šiuo atžvilgiu dera paminėti ir magišką Kubos revoliucijos paveikslą, ne tik veikusį tarybinių žmonių, ypač jaunimo, vaizduotę, bet ir savaip teikusį galimybę sovietinei okupacinei tikrovei susikurti patrauklesnių bruožų – juk Fidelis Castro tapo didžiuoju Sovietų Sąjungos draugu. Sovietiniai ideologai pasauliniu kubiečių lyderio patrauklumu sumaniai naudojosi ne tik vietinei „revoliucinės pažangos“, „kovos su kapitalizmu ir imperializmu“, „pažangiosios visuomenės“ kūrimo indoktrinacijai, bet ir telkiant buvusių kolonijų revoliucinius elitus kovai su „amerikietiškoju imperializmu“. Pagalba Kubai ir draugystė su Fideliumi ideologiškai buvo vaizduojama kaip kova už tautų išsilaisvinimą, pažangą ir būsimą beklasę visuomenę, kurioje išnyksias išnaudojimas.

Svarbus šiai knygai buvo ankstesnis gilinimasis į esminius šiuolaikinio postmoderniuoju vadinamo kapitalizmo bruožus, iškeliant lemiamą suprekinimo ir suišteklinimo galios apraiškų poveikį ir aiškinantis, kaip suvokiama pasaulio sistemos raida ir globalizacijos vyksmai, kaip kinta tautiniai, nacionaliniai ir kultūriniai tapatumai, kapitalizmui vis labiau įgaunant gyvybės kolonizavimo bruožų (Rubavičius 2010). Šitai padėjo geriau suvokti Lotynų Amerikos šalių kovas prieš neoliberaliojo kapitalizmo pastangas nusavinti jų augmeniją, kaip gyvybinius genetinius išteklius, nušaknyti vietinių pirminių genčių pasaulius

ir tas gentis iškelti iš visokių išteklių gausių gyvenamųjų vietovių. Autorius gilinasi į globalizacijos vyksmo ypatumus, jo poveikį vietinėms kultūroms ir gyvenimo būdams, atsižvelgdamas ir į išsilaisvinusios iš sovietinės okupacijos Lietuvos patirtį. Lietuva nesusimąstydama atsidavė neoliberaliosioms reformoms, kurios labai sparčiai visuomenę išskaidė į turtinguosius ir vargšus. Globalizacijai vis labiau susikertant su civilizacinių veiksmų nulemta geopolitika, ėmė ryškėti globalizacinės heterogenizacijos ženklai – besąlygišku laikytą ekonominį tikslingumą, kurį nulemia esminis kapitalo savidaugos ir pelno logikos veiksnys, ėmė keisti geopolitiniai tikslai, apsisireiškę valiutų karais, aršiais regioniniais konfliktais, ir galop žiauriu Rusijos agresorių vykdomu Ukrainos naikinimu ir didvyrišku ukrainiečių pasipriešinimu. Nedaugelio tikėtas toks ryžtingas pasipriešinimas labai sparčiai ėmė keisti civilizacinius Rusijos ir Vakarų valstybių santykius, taip pat ir vakarietiškojo civilizacinę savimonę. Šitai neabejotinai atsilies ir Lotynų Amerikos pasaulyje, kuriame buvo plačiai išplitęs sovietinių laikų istorinės atminties palaikomas „prieš amerikietiškojo imperializmą“ kovojančios Rusijos vaizdinys. Nepaliaujamą grėsmę jaučiantiems Rusijos kaimynams istorinė patirtis „nulipdė“ kitoki būvusios Sovietų Sąjungos ir jos paveldėtojos Rusijos veidą – agresyvi, kolonizatorinė, lagerinė imperinė valstybė, pavergtoms valstybėms ir tautoms „atnešusi“ ne „šviesų rytojų“, o lagerius, tremtis ir žudynes. Šitai visiškai aiškiu žvėrišku pavidalu vyksta ir dabartyje – Ukrainoje.

Prie Lotynų Amerikos civilizacinių bruožų buvo einama pirmiausia aiškinantis artimesnių civilizacijų ypatumus. Su Rusijos civilizacine raida mes esame glaudžiai susieti kaip kaimynai ir kaip ilgos bendros istorinės – carinės ir sovietinės okupacinės – patirties „subjektai“. Turkija patraukė dėmesį, kai įsilingavo jos stojimo į Europos Sąjungą istorija, kurioje išryškėjo tam tikri šių

geopolitinių veikėjų civilizacinio nesuderinamumo ženklai. Kita vertus, Turkija yra labai svarbi Lietuvai NATO narė, tad prieš kurį laiką ėmę rutuliotis jos santykiai su Rusija kėlė klausimą – koku civilizaciniu pagrindu tos sąveikos vyksta ir kiek ilgai jos gali trukti (Rubavičius 2021). Rusijos ir Turkijos civilizacinės vaizduotės svarstymai padėjo geriau suvokti įvairialypį Lotynų Amerikos civilizacinį „paveikslą“, prieštarinę šio regiono santykių su Vakarų pasauliu ir šiuolaikiniu Šiaurės Amerikos civilizaciniu dariniu raidą. Šiame regione aktuali išlieka kova su neokolonializmu, neoliberalizmu ir imperializmu. Todėl jame veikia kitoks civilizacinis Jungtinių Valstijų „vaizdinys“, nei Europoje ar Lietuvoje, nulemtas kitokios istorinės patirties ir dabarties realijų.

Svarstant Lotynų Amerikos civilizacinio tapatumo bruožus, neišvengiamai žvilgsnis nukrypavo ir į Vakarų pasaulio civilizacines ištakas, kurios aptinkamos Artimųjų Rytų regione, kai po paskutinio ledynmečio vėlyvojo maksimumo (25–15 tūkst. m. pr. Kr.) šiltėjantis klimatas paakino žmonių bendruomenes kurtis naujose vietose. Civilizacijų užuomazgoms ir jų iškilimui svarbus yra kelis tūkstančius metų trukęs vėlyvojo Pleistoenio perėjimo į ankstyvąjį Holoceną tarpsnis (15–10 tūkst. m. pr. Kr.). Šiuo metu ryškiausiu civilizacinio darinio ženklu laikomi Gobekli Tepe statiniai, kurių radiniai datuojami 11–10 tūkst. m. pr. Kristų. Tokiems statiniams reikėjo tam tikros valdžios ir bendro visuotino supratimo, kad didžiuoliuose plotuose išsklidusias skurdžiai gyvenančias bendruomenes būtų galima sutelkti bendram, atrodytų, visiškai neproduktyviam darbui – supilti kalvas, kasti pamatus, šimtus kilometrų gabenti didžiulius akmenų luitus, kurių meniniam apipavidalinimui jau reikėjo ir išmoningų amatininkų sluoksnio. Šitai neabejotinai rodo, kad tuo laiku bendruomenės jau buvo išsiskaidžiusios į

tam tikrus sluoksnius, kitaip tariant, socialiniu požiūriu buvo sudėtingos, o jų sluoksniavimasis pagal religinę, politinę, turtinę ir kitokią galią vyko ir vėliau, todėl tyrinėtojams tenka gerokai atkelti socialinių sluoksnių ir socialinės nelygybės formavimosi amžius bei suvokti tą vyksmą buvus labai įvairialypį, priklausomą nuo daugybės vietinių aplinkybių, tad bendresnės socialinio išsisluoksniavimo (*social complexity*) teorijos turėsime gerokai palaukti, jei apskritai sulauksime, o tyrinėjimai šioje srityje vis labiau plečiasi (Chacon and Mendoza, eds. 2017). Stebina didžiulės šventyklos, kurios veikė ir kaip astronominės regyklos. Jose išlikę įvairių gyvūnų bei antropomorfinių figūrų bareljefai, taip pat skulptūros ir raižiniai rodo, kad tų bendruomenių pasaulėvaizdis buvo grindžiamas dieviškų galių ir bendravimo su jomis supratimu¹. Pirminių civilizacijų žmonės jau sugebėjo imtis įspūdingų darbų, kuriais palaikė pasaulio tvarką ir savąjį tapatumą. Iš ten civilizacinis impulsas pasklido toliau į Tarpupį, Derlingojo Pusmėnulio regioną, o vėliau ir Europon. Pastaruoju metu kai kurių žvėrių figūrų ir raižinių stilistika atsekama ir Altajaus petroglifuose (Okładnikova 2014), o tai rodo socialinės sąveikos ryšius plitus įvairiomis kryptimis ir išlaikius tam tikrus pamatinius vaizdinių ir su jais susijusių pasaulėvokinių struktūrų bruožus.

Medžiokliai rinkėjai pamažu tapo sėslūs, jaukino ožkas, avis, kiaules, kitus gyvūnus ir ėmėsi žemdirbystės. Pietryčių Anadolijoje ožkos buvo prijaukintos 9 tūkstantmetyje pr. Kr., vėliau avys, kiti gyvūnai, tačiau bandų laikymas įsitvirtino dar vėliau ir plito labai pamažu. Pietryčių Europos neolitizacija intensyvėjo 7 tūkst. pr. Kr. viduryje, o įvairiose Serbijos, Makedonijos, Rumu-

1 Išsamų Gobekli Tepe archeologinės vietovės, joje atkastų statinių bei radinių aprašymą, tikėtinų interpretacijų apžvalgą žr. Caletti 2020.

nijos ir Bulgarijos vietovėse išplitusios Vinčos kultūros keramikos radiniai datuojami 5500 m. pr. Kristų. Tos kultūros žmonės jau būrėsi nemenkose gyvenvietėse, rentė sudėtingus statinius, kalė ir lipdė skulptūras, ėmėsi vario metalurgijos. Žemdirbystės technologijos ir gyvenimo būdai su jiems būdingais tikėjimais bei ritualais antrąją migracijos bangą plito nuo Graikijos Tesalijos pietuose į visus Balkanų kraštus, Transilvaniją ir Panonijos lygumą. Žemdirbiai kūrėsi gyvenvietėse, upių slėniuose. Vietinių medžiotojų rinkėjų perėjimas prie žemdirbystės Bulgarijoje prasidėjo baigiantis 7 tūkst. pr. Kr. ir tęsėsi sekantį tūkstantmetį. Tačiau vietinių sezoninio sėslumo gyventojų pėdsakų aptinkama jau ankstyvojo Holoceno amžiuje – vidurio Dunojaus regione gyvenvietės kūrėsi nuo 9 tūkst. pr. Kr. pab. iki 6 tūkst. pr. Kr. ir keitėsi veikiant plintančiai žemdirbių kultūrai. Keramikos neolito pradžia laikoma 7 tūkst. pr. Kr. pradžia, kai vis labiau plito mišraus ūkininkavimo gyvensena, daugėjo molinių indų, įvairėjo statiniai, didėjo gyvenvietės, o žmonės naudojo asmeninius spaudus su įvairiais ženklais bei figūromis. Serbijos Lepenski Vir vietovės kasinėjimai atskleidė naujų duomenų apie Europos priešistorę, verčiančių persvarstyti bendruomenių raidos vaizdinius. Toje vietovėje kelis tūkstantmečius intensyviai gyventa: gerai išilaikę pamatai leidžia atkurti išskirtinės formos trapezoidinius namus ir šventyklas, palaidojimuose gausu meninių dirbinių, aptikta daugybė skulptūrų, amuletų ir plokštelių su tam tikrais ženklais, kurie verčia manyti juos esant tam tikrą raštą ar protoraštą, datuojamą 6 tūkst. pr. Kr. viduriu. Statinių įvairovė, gyvenvietės dydis, išplanavimas, paryškinantis sakralinį jos pobūdį, teikia pagrindą kai kuriems tyrinėtojams laikyti šią vietovę pirmuoju Europos miestu. Radiniai rodo, kad perėjimas prie žemdirbystės ten vyko 6200–5100 m. pr. Kr., tačiau išliko animistinės šamaniškos kultūrinės religinės tradicijos esminiai bruožai.

Šio svarbaus regiono senosios civilizacijos ir kultūros tyrinėjimuose nepaprastai reikšmingas yra lietuvių archeologės ir mitologės Marijos Gimbutas indėlis. Veresas Gordonas Childas jau 3 praeito amžiaus dešimtmetyje nukalė „Dunojaus civilizacijos“ sąvoką, kuri apėmė Dunojaus slėnio ir plataus Balkanų regiono senąsias kultūras, vėliau žymiausia lietuvių archeologė Gimbutas 8 deš. paskleidė „Senosios Europos“ supratimą, kuriame daugybė archeologinių radinių susiejami tam tikros ontologijos, pasaulėvaizdžio ir pasaulėvokos pagrindu: pasaulis skirstomas į tris sritis, kurioms atstovauja savas dievas – Dievas, Perkūnas ir Velenas, – o žemdirbystės ir gyvulių auginimu užsiimančios sėslios bendruomenės garbina moterišką vaisingumo dievybę (Gimbutas 1974; visi trys svarbiausi jos veikalai buvo sudėti į vieną knygą ir išversti į lietuvių kalbą, o leidimą prižiūrėjo ir tikslino pati mokslininkė, žr. Gimbutienė 1996). Sistemindama archeologinių radinių duomenis ir atskleisdama jų ryšius, ji pagrindė išvalgą, kad tame regione klestėjo aukštos žemdirbių kultūros ir jų institucinės socialinės sąrangos bendruomenės su joms būdinga bendra tikėjimo sistema ir ritualais². Ji atkreipė dėmesį ir į gausius protorašto pavyzdžius, datuojamus 6 tūkst. pr. Kr. viduriu ar antra puse. Šiuo metu Dunojaus civilizacijos protorašmenų tyrinėjimai vis labiau plėtojami, lyginant įvairių rašto sistemų dešifravimo prieigas ir ženklų vaizdų ypatumus. Prieinama prie išvados buvus tris gravitacinius rašto centrus – Vinčos, Karanovo Bulgarijoje ir Kukuteni-Tripiljos tarp Karpatų ir Dniepro, – o daugybę ženklų kreipiant į daug ankstesnius Paleolito laikus, nes Dunojaus slėnyje jau gyventa prieš 25 tūkst. metų

- 2 Gimbutas teorinės išskaidos prielaidas, jos atvertą naują archeologinių duomenų lyginimo ir mitologinio interpretavimo horizontą, įveikusį amerikietiškosios archeologinės tradicijos ribotumus ir padėjusį suvokti, koks platus yra Senosios Europos civilizacinis regionas, išsamiai aptaria Kardelis 2021.

(Haarmann 2008: 14). Daugybė aptinkamų ženklais išraižytų skulptūrėlių, indų, akmenų (tyrinėtojus nesiliaujantis stebinti Lepenski Vir languotas akmenis rutulys su langeliuose įbrėžtais ženklais), plokštelių rodo „Dunojaus raštą buvus autentišką ir savitą“ (ten pat, 15). Tad rašto atsiradimo ir plitimo pradžia nusikelia keliais tūkstantmečiais nuo pirmųjų rašto pavyzdžių Uruko plokštelėse (3200 m. pr. Kr.). Dar ankstesnis laikas tų įspauduose aptiktų ženklų, kurie siejami su matais ir skaičiavimu – 9 tūkst. pr. Kr., – manant, kad jie skatino abstraktųjį mintinį mąstymą apskaičiuojant ir įvertinant, padėjusį alfabetizuoti šneką (Bassnett and Frandsen 2018). Ryškūs tos ilgai trukusios alfabetizacijos pėdsakai yra ir Dunojaus rašmenų pavyzdžiai. Visų Vakarų civilizacijų paliktuose spauduose ir įspauduose esama panašių figūrų ir vaizdų, kurie nurodo tam tikrą bendresnę religinį pasaulėvaizdį. Gobekli Tepe piešiniai, bareljefai ir įspaudai laikytini ankstyviausiu pavyzdžiu, kiek vėlesnė yra 7 tūkst. pr. Kr. sienų tapyba ir puošyba Čatalhojoke, išpiešti 7–6 tūkst. pr. Kr. Samaros ir Halafo indai. Daug tyrinėtojų dėmesio pastaruoju metu susilaukia neolitinių spaudų piešiniai, kurių lyginimai ir interpretacijos paremia idėją apie bendresnę vakarietišku laikytiną ir daugelį tūkstantmečių esminius ontologinius metmenis išlaikiusį civilizacinį pasaulėvaizdį (Atakuman 2013).

Pietų pusrutulyje – Ramiojo vandenyno pakrantėje civilizacijų užuomazgos susijusios su žvejyba, kurią palaikė upių slėniuose aukštyn į kalnus imta plėtoti žemdirbystė bei gyvulininkystė, prijaukinant lamas ir alpakas. Čia civilizacijų užuomazgos datuojamos 4 tūkst. pr. Kristų. Dvidešimto amžiaus antroje pusėje plėtojami archeologiniai tyrinėjimai vertė manyti seniausia esant Čavino civilizaciją, kurios pirminių radinių amžius siekia 2 tūkst. pr. Kr. vidurį, tačiau šiame amžiuje nepaprastai išsiplėtė Peru ir Čilės pakrantės kasinėjimai, parodę, kokia daugybė senųjų gy-

venviečių ir įspūdingų statinių glūdi Norte Čiko upių slėniuose, tad šis regionas įvardijamas anksčiausia Naujojo pasaulio civilizacijos šaknimi. Gyventa aiškios hierarchinės valdžios sąlygomis, bendruomenės buvo sutelkiamos statyti didžiules apeigines laiptuotas piramides, kasti ir supilti joms kauburius, įrenginėti žmonių sueigoms didžiules aikštes. Norte Čiko civilizacija dar vadinama Karalio–Supės kultūra, apimanti archeologines vietoves Supes, Pativilko, Fortalezos, Huauros upių slėniuose, kylančiuose į kalnus ir jų plynaukštes. Pakrantės Aspero vietovėje aptikti radiniai datuojami 3650 m. pr. Kristų. Karalis stebina savo 18 m aukščio piramide. Įspūdingų statinių liekanos tyrinėjamos Kasma upės slėnio archeologinėse vietovėse, kurios teikia vis naujų, mokslininkus stebinančių radinių. Tos civilizacijos žmonės dar negamino keramikinų indų, tačiau buvo išplėtoję plačius prekybinius ryšius, audė, nėrė tinklus, rentė įspūdingus pastatus. Beje, Norte Čiko kultūros statiniams nebūdingi bareljefai bei piešiniai, o minėtieji Gobekli Tepe statiniai kaip tik pasižymi įspūdingais apeiginio kosmogoninio meno dirbiniais. Pačioje Peru aptinkamų seniausių žmonių gyvenimo liekanų amžius siekia 14 tūkst. metų, o Čilės pakrantėje tyrinėjamoje Monte Verde gyvenvietėje, manoma, buvo įsikurta 17 tūkst. pr. Kr. viduryje. Tie radiniai verčia persvarstyti laiką, kada per Beringiją žmonės ėmė keltis į Amerikos žemyną ir jame išplito. Prieš ketvertą dešimtmečių mokslo pasaulį nustebino žinia apie Činčoro vietovėje aptiktus mumijuotus žmonių kūnus, kurių amžius apie 9 tūkst. metų, – įkapės ir laidojimo pobūdis rodė, kad bendruomenėse jau buvo išsiskaidyta į tam tikrus socialinius sluoksnius. Seniausiųjų gyvenviečių išplitimas, juose aptinkami radiniai bei palaidojimai, leidžiantys numanyti tam tikrus gyvenimo būdus, kultūrinių centrų formavimasis ir jų poveikis, plynaukščių ir pakrančių bendruomenių bendravimas liudija tūkstantmečius

trukusį civilizacinės raidos vyksmą, kurį Anduose vainikavo inkų imperija, o Centrinėje Amerikoje – įspūdingais šventyklų kompleksais ir miestais, taip pat sudėtingais ir vaizdingais rašto ženklais pasaulį iki šiol stebinantys olmekai, majai ir actekai.

Lyginant Vakarų ir Pietų Ameriką galima kalbėti apie savitus civilizacijų kūrimosi, iškilimo ir nykimo ciklus, o apibendrintai – du civilizacinės raidos „režimus“. Nors jie skiriasi savo raidos ypatumais – Senojo pasaulio civilizacinio darinio užuomazgos gerokai senesnės, anksčiau imti rėsti įspūdingi statiniai, degta keramika, gaminti metalo dirbiniai, plito moliniai indai, išrastas raštas, keičęs mąstymo, aplinkos suvokimo pobūdį ir pažau žtvirtinęs istorijos nuovoką, – tačiau gausu ir „atitikmenų“, kreipiančių į bendresnius ontologinius šiuolaikinio žmogaus kilmės „parametrus“, susijusius su religingumo svarba palaikant pasaulio tvarką ir laiduojant žmonių sugyvenimą. Seniausiuose civilizacinio paveldo vaizduose, linijose, geometrinėse figūrose regimi panašumai, kuriuos linkstama suvokti kaip bendresnius tam tikrus pasaulio vaizdo ir religinės praktikos elementus: trimis linijomis dalijamas paveikslėlis vaizduojas tris pasaulio sritis, kurioms dažnai atstovauja tų sričių gyvūnai, geometriniai lyties organai reiškia vaisingumą, kalvelės kreipia į dangų, skraidantys ropliai ar kitokie gyviai – susieja pasaulio sritis ir pan. Pastaruoju metu seniausias antropomorfines figūras su paukščių, gyvūnų galvomis ar begalvės linkstama laikyti nuorodomis į pirmines šamaniškas praktikas, kai apeigų metu buvo įgaunami toteminių gyvūnų ar dievybių pavidalai. Tokios interpretacijos plėtojamos pasitelkiant neurologinius tyrinėjimus, kurie teigia esant tris skirtingas perkeistos sąmonės būsenas su savais vaizdiniais ir potyriais: pirmajai būdinga regėti įvairias linijas, zigzagus, geometrines figūras, taškelius, antroje – mitinės kultūros nulemtus vaizdus, trečioje – ryškus išgyvenamas perėjimo požemiu,

vandenimis ar skrydžiu į aukštesnį, kur bendraujama su dieviškomis būtybėmis (Castello 2018). Tokie piešiniai būdingi ir archeologiniams radiniams. Perkeistos sąmonės būsenos ir buvo šamaniškųjų praktikų dalis, jos gyvuoja iki šiol Lotynų Amerikoje, kur joms pasitelkiami nuo senų senovės žinomi ir šventais laikomi sąmonę „atveriantys“ augalai bei jų mišiniai. Visos tos praktikos buvo naudojamos socialinei tvarkai laiduoti, o ji visada buvo palaikoma užsitikrinant paramą ir, dabar sakytume, legitimumą „iš aukščiau“. Visokios valdžios esminė priedermė buvo tą tvarką palaikyti sutelktinėmis apeigomis ir šventėmis, kai valdovas tapdavo ir pirminiu toteminiu gyvūnu, didžiausiu žyniu ar dievybe.

Konkistadorai aptiko ir sunaikino dvi didžiules inkų ir actekų civilizacijas, tarsi įrėminančias savitą Lotynų Amerikos istorinę raidą, kurioje gausu civilizacinių branduolių formavimosi, iškilimo ir nunykimo „fazių“, būdingų ir Vakarų pasauliui. Inkų imperija savo klestėjimo metais apėmė sunkiai įsivaizduojamą plotą – nuo pietų iki šiaurės reikėjo keliauti 4 400 kilometrų, o visi šios atšiaurus klimato ir aukštų kalnų su gausybe upių slėnių imperijos miestai buvo susieti keliais, kurių bendras ilgis viršijo 23 tūkst. kilometrų³. Ispanus labiausiai stebino, kad inkų imperijoje jie neaptiko akis badančio skurdo, bado apraiškų, nereikėjo saugotis ir nusikaltėlių, kitaip tariant, inkai „stokėjo“ visų Senojo pasaulio civilizacinių blogybių. Būtina paryškinti vieną esminį Lotynų Amerikos civilizacinės raidos ypatumą – šiame regione

3 Pirmasis inkų imperijos istoriją, valdovų dinastijas, joje vyravusius papročius ir tikėjimą, ekonomiką ir kasdienį gyvenimą, aplinką, augmeniją ir gyvūniją išsamiausiai aprašė Inka Garsilaso de la Vega 1609 m. Lisabonoje išleistoje didžiulėje inkų valstybės istorijoje *Comentarios reales de los Incas* (Garsilaso de la Vega 1974). Šis veikalas – pamatinis Lotynų Amerikos civilizacinės vaizduotės stiprinimo, civilizacinio tapatumo mąstymo veiksnys.

iki šiol gyvena pirminės gentys, išlaikiusios praamžį kalbinį aravakų branduolį, pirminės civilizacijos ontologijos bruožus, kurie ypač būdingi šamanistinei Amazonijos tautelių pasaulėvokai.

Tyrinėjant Senojo pasaulio civilizacijas aiškėjo, kad su klimato kaita keitėsi ir žmonių sąveika su gamta – tas kaitos aspektas būdingas visų civilizacijų raidai. Žmogus iš pradžių gyvuoja gamtos dovanomis, o įsibėgėjant Neolitui plėtodamas žemdirbystę ima pertvarkyti gamtą, siurbti jos gausius, atrodytų, neišsenkamus išteklius, kurių netikėtai ima stigti, kitaip tariant, „įsuka“ netvaraus santykio su aplinka mechanizmą (Matthews *et. al.* 2020: 2). Šio vyksmo pasekmes bei padarinius mes šiuo metu ir išgyvename kaip antropoceno iššūkius, verčiančius svarstyti žmonijos išlikimo klausimą. Urbanizavimosi ir imperizavimosi, tad žmonių gausėjimo ir kariuomenių didėjimo lydima civilizacijų raida savo palaikymui ima vis labiau „spausti“ iš gamtos – žemės, vandens ir augmenijos – sau maistą ir kitas gėrybes, kol visiškai nuskurdina aplinką ir baigia savo gyvavimo ciklą, ištirpdama kitoje išskylančioje imperijoje ar sunykdamą. Lotynų Amerikoje ypač pasidarbavo kolonizatoriai – kirsdami ir degindami miškus, beatodairiškai plėtodami žemdirbystę ir gyvulininkystę, kalnakasybos, ypač sidabro, atliekomis teršdami upes ir vandenį, tad naikindami šiame regione vyravusią sugyvenimo su gamta ir jos dvasiomis ontologiją. Lotynų Amerikos archeologiniai tyrinėjimai vertė tikslinti evoliucinės civilizacijų raidos vaizdinį – ankstesnės bendruomenės ir tautos įvairiai prisitaikydavo prie aplinkos, skirtingas buvo ir jų raidos „greitis“, tad ryškėjo tam tikra savaip sugyvenančių su aplinka ir prekybiniais ryšiais susijusių tautų mozaika, iškelianti vienu metu skirtingose raidos „pakopose“ gyvuojančių bendruomenių ir jų ryšių vaizdinį (plačiau žr. Rosenswig 2015).

Knygoje iš pradžių aiškinamasi, kaip civilizacijų supratimas „veikia“ kapitalizmo sistemos raidą ir kaip tas veikimas aiški-

namas dabartinę pasaulio būseną tyrinėjančių mokslininkų darbuose. Civilizacijos samprata būdinga daugeliui mąstytojų, vis labiau įsigalint Samuelio Huntingtono išskleistai įžvalgai apie civilizacinių tapatumų stiprėjimą ir civilizacinių kovų aršėjimą, kuris tampa svarbiu civilizacinės savimonės stiprinimo veiksmu. Rusijai užpuolus Ukrainą pasijuto civilizacinių „tektoninių plytų“ poslinkis – vakarietiškoji ėmė vis labiau rodyti savo atsiskyrimą nuo rusiškosios civilizacijos ne tik sankcijomis, bet ir traukdamą kultūrinius bei mokslinius ryšius. Slinktį paskatino „apačios“: Vakarų pasaulio žmonės pasibaisėjo Rusijos žvėriška agresija prieš ukrainiečius, ukrainiečių tautos genocidiniu naikinimu, jų valstybės plėšimu ir ėmė „suktis“ nuo paties „rusiškumo“ – nuo viso, kas siejasi su Rusija, jos kalba, kultūra, žmonėmis. Tas vyksmas – ilgam. Jo neįmanoma apgręžti jokiais politiniais susitarimais, juolab kad neįmanoma politiniais susitarimais „išbalinti“ Rusijos valdžios nusikaltimus žmoniškumui bei panaikinti visą pasaulį pašiurpinusį kraugerišką tos agresijos palaikymą, kurį išreiškė didžioji rusų tautos dalis. Tad civilizacinių reiškinių, civilizacijų sąveikos tyrimai bus plėtojami vis sparčiau, nes daugės su tais santykiais susijusių pasaulinių probleminių „karštųjų mazgų“. Svarbus išliks ir kapitalizmo ateities, jo naujos stadijos pobūdžio klausimas, kuriame taip pat ryškus civilizacinis dėmuo. Civilizacijų tapatumo stiprėjimas neišvengiamai keičia pasaulio ir jį palaikančių geopolitinių galių vaizdą: buvusiai dvipolio, vėliau trijų pasaulių (Vakarų ir Rytų blokai, Neprisijungusieji), galop vienpolio (JAV hegemonija) pasaulio sampratai priešinamas daugiapolio, daugiacentrio pasaulio supratimas. Jį įvairiapusiškai plėtoja buvusių kolonizuotų regionų mąstytojai, tarp kurių ryškus Lotynų Amerikos tyrinėtojų indėlis. Globalizacija aki-vaizdžiai iš homogenizacijos stadijos pereina į heterogenizacijos tarpsnį – gausėja civilizaciniais laikomų geopolitinių konfliktų,

spartėja įvairių pasaulio regionų „turtinis“ skaidymasis, vakarie-
tiškoji ekonomika traukiasi iš naujųjų rinkų – pirmiausia Kinijos
ir Rusijos, – grįždama į Vakarų pasaulį. Imta suvokti, kad kaip
tik siaurakaktiškas Vakarų ekonominių ir finansinių sluoksnių
godumas, nustatęs pasaulinės politikos gaires, labiausiai ir pa-
dėjo imperinėms civilizacijoms „užsiauginti raumenis“ ir tapti
geopolitinėmis Vakarų priešininkėmis.

Įvairios Lotynų Amerikos šalys jau nuo Kubos revoliucijos
laikų vienaip ar kitaip „reiškiasi“ pirmuose tarptautinės žinias-
klaidos puslapiuose dėl jose vykstančių įvairaus pobūdžio karinių
perversmų, prieš naująjį kolonializmą ir neoliberaliąsias reformas
nukreiptų revoliucijų, vidinių kovų su narkotikų ir žmonių
prekyba karteliais. Šio regiono šalių kultūriniais sluoksniams
būdingas politinis aktyvizmas, galinga įvairialypė filosofinės,
kultūrologinės, socialinės ir teologinės minties, taip pat meninės
kūrybos raiška. Pasak Arturo Eskobaro, Lotynų Ameriką dera
įsivaizduoti kaip kryžkelių raizginį, tam tikrą regioninį darinį,
kuriame susieina ir pinasi įvairiausios naujausios kritinės teorijos
nuo marksistinės politinės ekonomijos ir poststruktūralizmo
iki „dekolonizuojančio mąstymo“, daugybė istorijų ir ateičių,
nepaprasta iškeliamų bei įgyvendinamų kultūrinių ir politinių
projektų įvairovė (Eskobar 2010: 3). Tačiau sykiu civilizacinio
tapatumo ieškanti ir jį įsivaizduojanti civilizacinė vaizduotė
rutuliojasi tam tikrose geokultūrinėse istorinėse santykiškose
ribose, kurias iš vienos pusės žymi senosios Andų civilizacijos
bei civilizaciniai dariniai, įtraukiantys ir Amazonijos baseiną, o
iš kitos pusės – Mezoamerikos civilizacijos, kurių poveikis per
giminingas indėnų gentis, jų tikėjimus išplinta toli į šiaurę. Šioje
knygoje iškeliamo ir aptariame tik kai kurias bendresnes tenden-
cijas, skatinančias civilizacinės vaizduotės stiprėjimą ir sklaidą,
kreipdami dėmesį į tam tikrus naujosios civilizacinės ontologijos

bruožus, kuriuos tvirtina filosofinis antropologinis perspektyvizmas, suaktualinęs prigimtinių Amazonijos genčių dvasiniu ir sielų bendravimu grįstą kosmogoniją, vis didesnis senųjų Andų ir Mezoamerikos civilizacijų paveldo kultūrinis „sisavinimas“, vakarietiškos eurocentrinės modernybės ir jos iškelto kapitalizmo permąstymas, nušviečiantis Lotynų Amerikos, kaip nutildyto Kito, reikšmę pasaulio sistemos raidoje. Naujai civilizacinei vaizduotei ypač svarbi yra išlaisvinimo filosofijos ir išlaisvinimo teologijos idėjų sklaida, taip pat su ja vis labiau susisaistantis ir politiniais judėjimais virstantis aplinkosauginis sąmoningumas, teigiantis vietinių gyvenimo būdų ir pasaulėvaizdžių reikšmę iškilusių antropocenių iššūkių fone. Civilizacinį tapatumą tvirtinančią civilizacinę vaizduotę lavina kultūros, meno ir akademinio pasaulio žmonės, plėtojantys šiam regionui būdingas filosofines bei teologines išlaisvinimo idėjas, įvairiais aspektais kritiškai svarstantys eurocentrinę ideologiją ir vienpolio ar dvi-
polio šiuolaikinio kapitalistinio pasaulio vaizdinį, puoselėjantys senųjų civilizacijų paveldą ir pasitelkiantys pirminių tautų bei tautelių žinią, taip pat savo kūryba bei menine-mokslinė veikla skleidžiantys pasaulyje lotynamerikietiškojo „kitoniškumo“ tekstus, vaizdinius ir garsus. Civilizacinę vaizduotę stiprinti padeda ir politinės nuostatos ne tik kovojant už pirminių genčių ir tautelių teises į jų gyvenamą pasaulį – žemes, miškus bei vandenį, – bet ir svarstant santykius su didžiuoju vakarietišku Šiaurės Amerikos civilizaciniu dariniu, jo vykdyta ir vykdoma kolonijine bei nekolonijine politika. Tuose svarstymuose taip pat ryškėja ir stiprėja bendresnis savojo civilizacinio išskirtinumo supratimas.

Lotynų Amerikos civilizacinio bendrumo pajautos ugdytame, civilizacinio tapatumo tvirtinime išskiriame kelias esmines plotmes. Mums svarbūs yra tam tikri filosofiniai, teologiniai ir kultūriniai istoriniai pagrindai, kurie laikytini ontologinius

šiuolaikinės Lotynų Amerikos civilizacijos metmenimis. Aiškindamiesi, kaip stiprinamas ir įtvirtinamas šiuolaikinis Lotynų Amerikos civilizacinis tapatumas, labiausiai pasitelkiame bene žymiausio šio regiono mąstytojo, pasaulinio garso argentiniečių ir meksikiečių filosofo Enrique's Dusselio darbus, apimančius visas išskirtas civilizacinio tapatumo stiprinimo ir civilizacinės savimonės ugdymo plotmes. Dusselis išskleidė ir aptarė įvairius Lotynų Amerikos civilizacinio istorinio „kitoniškumo“ aspektus, eurocentrinės kolonizacinės modernybės kritikos pagrindu išskeldamas Lotynų Amerikos civilizacinį subjektiškumą pasaulio sistemos ir šiuolaikinio kapitalizmo istorijos raidoje, kitaip tariant, įtvirtino pasaulyje šio regiono savos istorijos vaizdinį. Tačiau tas vaizdinys įgauna gyvybingumo tik iškeliant į dienos šviesą savą filosofinio ir teologinio mąstymo tradiciją. Pasitelkęs istorinius hermeneutinius metodus jis ėmėsi „atkurti“ kolonizatorių sunaikintą vietinę filosofinio ir teologinio mąstymo tradiciją ir išskleidė ją kaip visokeriopo laisvinimosi ir išsilaisvinimo iš kolonijinės kultūrinės bei ekonominės priespaudos idėjinį lauką, susiedamas jį su teologiniu krikščioniškos minties paveldu. Jo darbuose hermeneutinis probleminis svarstomų dalykų „skaidymas“ lydimas sintezuojančio žingsnio, kuriam būdingas veiksmingas politinis kryptingumas. Politinį kryptingumą žymi ne tik pats lotynų amerikiečių filosofijos ir teologijos įvardijimas „išlaisvinamąja“, šiuolaikinio kapitalizmo įtvirtinamam neokolonializmui aiškinti pasitelkiamos Marxo įžvalgos, bet ir politinis Šventojo Rašto tiesų aktualinimas. Politinis išlaisvinimo ir išsilaisvinimo darbas pirmiausia yra kultūrinis civilizacinis: senųjų civilizacijų tyrinėjimų aktualizavimas, išsilaisvinimo filosofija ir teologija, taip pat aplinkosauginio sąmoningumo ugdymas bei kova prieš tarptautinių ir vietinių korporacijų grobuonišką aplinkos „perdirbimą“ žmonių sąmonėje gali įsitvirtinti tik per

esminį kultūros posūkį – civilizacinės bendrystės pajautos ir civilizacinės vaizduotės ugdymą.

Naujamajai civilizacinei bendrystei tvirtinti svarbūs yra pirminių Amazonijos genčių ontologijos bruožai, kuriuos išskleidė Eduardo Viveiros de Castro, Philippe Descola, o vėliau ir kiti kultūros antropologai. Įsitvirtino Viveiros de Castro nukalta „amerindiškojo perspektyvizmo“ sąvoka, kreipianti į pirminį šio regiono tautelių pasaulėvaizdį ir pasaulėvoką, kuri glaudžiai siejasi su šamaniškąja. Šių tautelių filosofiniai antropologiniai, etnologiniai, lingvistiniai ir kitokie tyrinėjimai verčia daryti išvadą šamanistinį (kaip mes jį suprantame) pasaulio vaizdą, tad ir jį palaikančią ontologiją buvus pirminiu visų civilizacijų pagrindu ar „rėmais“. Šiai ontologijai nebūdinga moderniaisiais laikais įsitvirtinusi ir mokslinį pasaulėvaizdį grindžianti gamtos ir kultūros skirtis: pasaulis suvokiamas kaip gyvas įvairiais lygmenimis susisaistančių pirminio dvasingumo ar sąmoningumo apraiškų visetas, o visiems (ar daugumai) jo gyvūnams būdingas tam tikras žmogiškumas bei sieliškumas. Tame pasaulyje gyvuojama ne „naudojant išteklius“, bet bendraujant, tariantis ir dėkojant. Bendraujant su dievais, gyvūnija ir augmenija, su jų sielomis, ir dėkojant aukštesnėms galioms už gyvenimą ir išgyvenimą, už duotojo pasaulio tvarką ir gyvybės galią. Labiausiai įgudę tokiam bendravimui ir yra šamanai. Ši tarsi iš naujo atrandama pirminė ontologija iškilio vietinėms Amazonijos tautelėms ėmus kovoti dėl teisių į savąsias žemes, gyvenamąsias teritorijas, stengiantis išsaugoti savuosius gyvenimo būdus. Jų kova parodė, kokie svarbūs ir šiuolaikiški gali būti tų tautelių tikėjimai, kaip jie gali pagelbėti dorojantis su moderniosios technologinės visuomenės godumo susinamos aplinkos keliamais iššūkiais. Amerindiškasis perspektyvizmas plačiai pasklido, skatindamas civilizaciniu laikytiną lotynamerikietiškąjį aplinkosauginį

sąmoningumą, susijusį su gamtos, kaip visuotino gyvybės šaltinio, dvasingumo ir šventumo nuovoka. Tad Amazonijos, Andų ir kitų šio žemyno regionų tautelės pasirodė esančios ne „atsilikėlės“, o „pažangiausias“ ekologinio sąmoningumo ir vis labiau filosofų bei kultūros antropologų (Bruno Latouras, Dipeshas Chakrabarty, Descola ir kt.) skatinamo gamtos ir kultūros skirties įveikos (*beyond*) požiūriu. Įvairūs šios ontologijos bruožai pasitelkiami bei išreiškiami ir menuose. Pavyzdiniu šiuo atžvilgiu laikytinas Jameso Camerono filmas „Avataras“, kuriame dabartinės technokapitalistinės Žemės civilizacijos katastrofos fone permąstoma kolonizatoriškos modernybės raida, iškeliamas pragaištingas žmonijai joje glūdintis siaurakaktiškas grobuoniškas „impulsas“ ir rodoma, koks gyvybingas gali būti gamtos dvasingumo ir bendravimo su ja palaikomas kitos planetos gyventojų pasaulis, kurį žemiškieji kolonizatoriai stengiasi paversti būtinais perdirbti „ištekiais“. Filmo analizė tarsi „įrėmina“ knygoje išskleistus Lotynų Amerikos civilizacinės bendrystės bruožus bei „atramas“, o sykiu skatina svarstyti, kaip tie bruožai gali padėti mums visiems susivokti dabartinėje gyvenamojo pasaulio būsenoje, kuri kelia vis daugiau grėsmių žmonijos išlikimui. Klausimas – kaip pasauliniu lygiu neatidėliotinai imtis antropoceno iššūkių, kurių taip pat tik daugės Rusijai niekšišškai užpuolus Ukrainą. Daugės žmonių kančių ir nepriteklių, niekur nedings klimato kaitrėjimas, vandenyno lygio kilimas, ledynų tirpimas ir žemės dykrėjimas.

Civilizaciniai Lotynų Amerikos bruožai, ontologinis posūkis, amerindiškojo perspektyvizmo ir išlaisvinimo filosofijos bei teologijos idėjos, taip pat kiti su šiomis temomis susiję dalykai buvo aptarti keliuose spausdintuose straipsniuose (Rubavičius 2021a, 2021b, 2021c), tačiau, rašant knygą, daug kas buvo persvarstyta, patikslinta ir pagilinta.

Peržvelgiant tekstą ir tikslinant duomenis, apibendrinimus bei išvadas, vis labiau aiškėjo, kad esminis postūmis jam rašyti buvo gautas jaunystėje, kai 8 deš. viduryje į rankas pateko kelios draugo paskolintos Carlosa Castanedos knygos, kuriose jis išskleidė savo mokymąsi pas Meksikos jakių indėnų šamaną išminčių don Chuaną. Užburiantis magiškas pasakojimas, narkotizuojančiai atmintį veikiančios poetinės filosofinės metaforos. Tai buvo laikas, kai dvasinio tobulėjimo kelias buvo gyvybiškai ir poetiškai svarbus dalykas, padedantis laužtis iš sovietinės ideologinės tikrovės. Draugas knygas gavo iš amerikiečių giminaičių, kurie kartkartėmis perduodavo įvairių dovanų – knygų, plokštelių, džinsų. Castaneda – perujietis, kilęs iš Andų aukštikalnių miesto, su šamanu mokytoju dešimtmečius bendravo Meksikoje, o mokslus krimto ir antropologijos daktarata apsigynė Los Andželo universitete. Tad savo dvasiniame kelyje aprėpė abiejų civilizacinių centrų civilizacinę ir šamaniškąją patirtis ir susiejo jas vakarietiškame moksliniame-proziniame pasakojime. Jo knygoje nupasakojamos patirtys tarsi įjungę galingesnę poetinės ir intelektualinės vaizduotės registrą, o vėliau džiugino galimybės atsekti jose gausias netiesiogines nuorodas į budizmą ir kitas filosofines doktrinas, atpažinti įvairių mokymų atplaišas. Sekdamas dvasinio mokymosi laipteliais kylantį pasakotoją, skaitytojas tarsi regi, kaip pasaulis nusimeta vieną įprastos žiūros bei suvokimo luobą po kito, tačiau vėliau ima suvokti, kokia ta kelionė pavojinga ir neturinti pabaigos. Daug ginčytasi dėl Castanedos pasakojimo autentiškumo ir moksliskumo, tačiau jo nupasakotos patirtys patvirtina esminius šiuo metu įvairių antropologų išskleidžiamus amerindiškojo perspektyvizmo bruožus – keičiant sąmonės būsenas išmokstama susikalbėti su gyvūnais, regėti pasaulį jų ar galingųjų augalų akimis, įžvelgti ir naudotis pasaulio sritis

siejančiomis energetinio gyvybės tinklo linijomis bei akutėmis. Beje, galima drąsiai tvirtinti, kad dabartinį amerindiškojo perspektyvizmo nuostatos plitimą pasaulyje ir šamaniškosios pasaulėvokos kultūrinės svarbos suvokimą labai lengvina kaip tik 7–8 dešimtmečiais per pasaulį nuvilnijusi 12 don Chuano mokymo knygų skaitymo banga, kuri kiek vėluodama perėjo ir per iš sovietinės okupacijos išsilaivinusius Europos kraštus. Tad dabar yra proga padėkoti Castanedai už anais laikais suteiktą nepaprastą skaitymo džiaugsmą, keitusi mąstymą ir pasaulėvoką, stiprinusį laisvės dvasią.

Gilinantį šiuolaikinio pasaulio „persitvarkymą“, įsijungiant civilizacijų sąveikos, globalizacinių ir civilizacinių veiksmų prieštarų jėgoms, aiškinantis civilizacinių tapatumų ir civilizacinės vaizduotės ypatumus padėjo akademiko Antano Andrijausko įžvalgos, jo skatinimas kreipti dėmesį į tolimesnius pasaulio regionus. Jam nuoširdus ačiū. Dėkoju recenzentams Nagliui Kardeliui, Konstantinui Andrijauskui ir Tomui Kačerauskui už išsakytas įžvalgas, paskatinusias persvarstyti kai kuriuos argumentus ar rimčiau juos pagrįsti.

